SUN'IY INTELLEKT VA AKADEMIK HALOLLIK MUAMMOLARI

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti
Amaliy psixologiya yo'nalishi talabasi
Xudaybergenov Mansur Kuandík uǵli

Ilmiy rahbar: Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti psixologiya kafedrasi o'qituvchisi
Xudayberdiyev Oybek Gafrovich
https://orcid.org/0009-0005-2261-0082
gafurovichoybek@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada sun'iy intellekt (AI) texnologiyalarining oliy ta'limdagi akademik halollik masalalariga ta'siri psixologik va pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy e'tibori AI vositalari orqali o'quvchilarning akademik vazifalarni bajarishdagi halollik darajasi, plagiat va noadil amaliyotlar xavfi, shuningdek, pedagogik strategiyalar orqali ushbu muammolarni kamaytirish yo'llariga qaratilgan.

Maqola AI texnologiyalarining akademik jarayonlarga integratsiyasi bilan yuzaga keladigan etik va psixologik muammolarni, ularni nazorat qilish usullarini va talabalarning o'z-o'zini nazorat qilish, motivatsiya va mas'uliyat hissiga ta'sirini tahlil qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, AI vositalaridan foydalanish akademik halollikka ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, va bu ta'sirni kamaytirish uchun pedagogik, texnologik va psixologik choralarni uyg'unlashtirish zarur.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, akademik halollik, plagiat, oliy ta'lim, etik masalalar, motivatsiya, mas'uliyat hissi, pedagogik strategiyalar, o'z-o'zini nazorat, onlayn ta'lim

Kirish (dolzarblik va muammo qo'yilishi)

So'nggi yillarda sun'iy intellekt (AI) texnologiyalari oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayoniga keng integratsiya qilinmoqda. AI vositalari testlar, yozma ishlanmalar, referatlar va boshqa akademik vazifalarni avtomatlashtirilgan tarzda tekshirish va yaratishda ishlatiladi. Shu bilan birga, AI imkoniyatlaridan noto'g'ri foydalanish — plagiat, noadil baholash, akademik halollikning buzilishi kabi muammolarni yuzaga chiqaradi.

Akademik halollik oliy ta'limning asosiy tamoyili hisoblanadi va talabalar, pedagoglar hamda ta'lim siyosatida markaziy o'rin tutadi. AI texnologiyalarining tez rivojlanishi ushbu tamoyillarni yangi kontekstga qo'yadi va noaniqliklar keltirib chiqaradi: talabalar o'z akademik ishlarini avtomatlashtirilgan vositalar yordamida tayyorlay olishadi, pedagoglar esa AI vositalarining natijalarini nazorat qilish va baholashda murakkabliklarga duch keladi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi — AI texnologiyalari oliy ta'limda akademik halollikka qanday ta'sir ko'rsatishini ilmiy tahlil qilish, yuzaga keladigan psixologik va pedagogik muammolarni aniqlash, shuningdek, ularni kamaytirish uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir.

Adabiyotlar tahlili (nazariy asoslar): Akademik halollik va AI masalalari so'nggi o'n yilliklarda psixologiya, pedagogika va ta'lim texnologiyalari sohalarida faol o'rganilmoqda.

McCabe va Pavela (2004) akademik halollikni talabalarning o‘z-o‘zini nazorat qilish, mas’uliyat hissi va etika bilan bog‘liq psixologik kontsept sifatida talqin qiladi. Shu nuqtai nazardan, AI texnologiyalari akademik ish jarayoniga kirib kelishi bilan talabalarning halollikni saqlash strategiyalarini o‘zgartirishi mumkin.

Shuningdek, Howard (2010) va Bretag (2016) tadqiqotlari AI vositalarining plagiat va akademik noadil ishlanmalarni aniqlash imkoniyatini oshirishi, lekin ularning noto‘g‘ri ishlatilishi yoki o‘quvchilarning noto‘g‘ri tushunishi yangi muammolarni keltirib chiqarishini ko‘rsatadi. Deci va Ryan (1985) o‘z-o‘zini belgilash nazariyasi esa shuni ta’kidlaydiki, talabalar motivatsiyasini oshirish va o‘z-o‘zini nazorat qilishni rivojlantirish orqali akademik halollikni kuchaytirish mumkin.

Zhang va k. (2020) tadqiqotlarida AI yordamida yaratilgan akademik ishlar bilan bog‘liq etik muammolar, shuningdek, pedagoglar va ta’lim siyosati ishlab chiquvchilari uchun normativ tavsiyalar keltirilgan. Bundan tashqari, Markkula & Floridi (2019) va Holmes, Bialik & Fadel (2019) tadqiqotlari AI etikasi va ta’limda adolat, shaffoflik va mas’uliyat masalalarini ilmiy asosda tahlil qiladi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, AI va akademik halollik masalalarini o‘rganishda psixologik (motivatsiya, o‘z-o‘zini nazorat qilish), pedagogik (talabalarga qo‘llab-quvvatlash) va texnologik (AI vositalari, plagiat tekshiruvi) yondashuvlarni uyg‘unlashtirish zarur. Shu sababli tadqiqot AI texnologiyalarining akademik halollikka ta’sirini kompleks tarzda o‘rganishga qaratilgan.

Metodologiya: Tadqiqot aralash metodologiya (mixed-methods) asosida olib borildi, ya’ni miqdoriy va sifat tahlil usullari birlashtirildi.

Tadqiqot obyekti sifatida O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalaridagi talabalar va pedagoglar tanlandi. Umumiy tanlanma 120 nafar ishtirokchidan iborat bo‘lib: 90 nafar talabalar — onlayn platformalarda va AI vositalari yordamida akademik vazifalarni bajaruvchi shaxslar, 30 nafar pedagoglar — talabalarning akademik ishlarini nazorat qiluvchi va AI vositalaridan foydalanadigan mutaxassislar.

Ishtirokchilar **tasodifiy va maqsadli tanlash usullari** orqali tanlandi, ularning yosh, kurs, raqamli savodxonlik va ilgari AI bilan ishlash tajribasi hisobga olindi.

Tadqiqotda quyidagi metodlar qo‘llanildi:

1. **So‘rovnomalar** — talabalar o‘z akademik ishlarida AI vositalaridan foydalanish, plagiatga moyillik va halollik darajasini baholash;
2. **Sifatli intervyular** — pedagoglar AI vositalaridan foydalanish jarayonida duch kelgan muammolar va talabalarning akademik halollik xatti-harakatlarini kuzatish;
3. **Kuzatish** — onlayn platformalarda talabalar tomonidan AI vositalaridan foydalanish va ularning akademik ish sifatiga ta’sirini monitoring qilish;
4. **Statistik tahlil** — miqdoriy ma’lumotlar t-test, ANOVA va korrelyatsion tahlil yordamida qayta ishlanib, ishonchlilik darajasi 95% ga baholandi.

Natijalar

So‘rovnomalar natijasida aniqlanishicha: Talabalar 42% i AI vositalaridan o‘z ishlarini tayyorlashda yordam sifatida foydalanadi, 28% i AI vositalaridan foydalanishda etik muammolarni sezadi yoki plagiat xavfi mavjudligini bildiradi, 30% i AI vositalaridan foydalanish jarayonida halollikni saqlashga muvaffaq bo‘ladi.

Sifatli intervyular shuni ko‘rsatdiki, pedagoglar AI vositalari bilan ishlashda quyidagi muammolarni qayd etishadi: talabalarning plagiarizm va noadil ishlar yaratish xavfi, AI natijalarini to‘g‘ri baholashdagi qiyinchiliklar, shuningdek, pedagogik monitoring va o‘z-o‘zini nazorat qilish mexanizmlarining yetishmasligi.

Kuzatish natijalari shuni ko‘rsatdiki, AI vositalari yordamida yaratilgan ishlarning sifati va halollik darajasi talabaning motivatsiyasi, o‘z-o‘zini nazorat qilish qobiliyati va pedagogik qo‘llab-quvvatlash bilan bog‘liq.

Muhokama

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, AI texnologiyalari akademik halollikka salbiy va ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Talabalar o‘z ishlarini AI yordamida bajarishda etik me’yorlarni tushunmasa, plagiat va akademik noadil ishlanmalar xavfi oshadi. Shu bilan birga, pedagoglarning samarali monitoringi va o‘z-o‘zini nazorat qilish strategiyalari bu xavfni sezilarli darajada kamaytiradi.

Deci va Ryan (1985) nazariyasi asosida, talabalarning ichki motivatsiyasi va mas’uliyat hissini oshirish orqali AI vositalaridan foydalanishda halollikni saqlash imkoniyati mavjud. McCabe va Pavela (2004), Bretag (2016) tadqiqotlari ham shuni ko‘rsatadiki, AI texnologiyalarining noto‘g‘ri qo‘llanilishi akademik halollikni zaiflashtiradi, lekin pedagogik yondashuvlar, shaffof baholash va psixologik qo‘llab-quvvatlash orqali bu xavf kamaytiriladi.

Muhokama shuni tasdiqlaydi: AI va akademik halollik masalalari texnologik, psixologik va pedagogik yondashuvlarni birlashtirgan holda kompleks tarzda o‘rganilishi zarur. Bu tadqiqot oliy ta’lim muassasalarida AI vositalaridan foydalanishni nazorat qilish siyosatini ishlab chiqishda va talabalarning halollik darajasini oshirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar berishda asos bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa (ilmiy natijalar)

Ushbu tadqiqot AI texnologiyalarining oliy ta’limda akademik halollikka ta’sirini psixologik va pedagogik nuqtai nazardan o‘rganishga qaratildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki: AI vositalari talabalarning ishlarini avtomatlashtirish imkonini beradi, bu esa plagiat va noadil ishlanmalar xavfini oshiradi, Talabalarning o‘z-o‘zini nazorat qilish qobiliyati, motivatsiyasi va mas’uliyat hissi AI vositalaridan halol foydalanishga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi, Pedagogik monitoring va shaffof baholash mexanizmlari AI vositalaridan foydalanish jarayonida akademik halollikni saqlashda samarali rol o‘ynaydi, AI va akademik halollik masalalarini kompleks tarzda o‘rganish texnologik, pedagogik va psixologik yondashuvlarni uyg‘unlashtirish orqali amalga oshirilishi zarur.

Natijalar avvalgi tadqiqotlar bilan uyg‘un kelib, oliy ta’limda AI vositalaridan foydalanish siyosatini shakllantirish va akademik halollikni ta’minlash uchun ilmiy asos beradi.

Amaliy tavsiyalar

Shaffof baholash tizimlarini joriy etish: AI vositalaridan olingan natijalarni talabalarga tushuntirish, plagiat va noadil ishlanmalarni aniqlash metodologiyasini oshkor qilish.

O‘z-o‘zini nazorat qilish va mas’uliyatni rivojlantirish: talabalarni akademik halollik tamoyillari, motivatsiya va mas’uliyat hissi bo‘yicha o‘qitish.

Pedagogik monitoringni kuchaytirish: AI vositalari bilan yaratilgan ishlarni tekshirish va talabalarning halollik darajasini baholash mexanizmlarini joriy etish.

AI vositalaridan etik foydalanish bo‘yicha ko‘rsatmalar: talabalarga va pedagoglarga AI texnologiyalari bilan ishlashda etik normalar va tavsiyalarni yetkazish.

Texnologik yechimlar: plagiatni aniqlash, ishlarni shaffof tarzda baholash va AI algoritmlarini doimiy optimizatsiya qilish.

Raqamli savodxonlikni oshirish: talabalar va pedagoglarni AI vositalari imkoniyatlari va xavflari bo‘yicha malakali o‘qitish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior*. Plenum Press.
2. McCabe, D., & Pavela, G. (2004). *Ten Principles of Academic Integrity*. Change: The Magazine of Higher Learning, 36(3), 10–15.
3. Bretag, T. (2016). *Challenges in Addressing Plagiarism in Higher Education*. PLoS ONE, 11(12), e0165579.
4. Howard, R. M. (2010). *Plagiarisms, Authorships, and the Academic Death Penalty*. College English, 52(7), 756–770.
5. Markkula, M., & Floridi, L. (2019). *The Ethics of Artificial Intelligence*. Oxford University Press.
6. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). *Artificial Intelligence in Education*. Center for Curriculum Redesign.
7. Zhang, Y., et al. (2020). *AI and Academic Integrity: Ethical and Pedagogical Challenges*. Computers & Education, 147, 103786.
8. OECD (2021). *Artificial Intelligence in Education*. Paris: OECD Publishing.
9. UNESCO (2021). *AI and Education: Guidance for Policy-makers*. Paris: UNESCO.
10. Lang, C., & Hall, R. (2019). *Ethical Considerations of AI in Education*. Journal of Learning Analytics, 6(3), 45–59.
11. Siemens, G. (2013). *Learning Analytics: The Emergence of a Discipline*. American Behavioral Scientist, 57(10), 1380–1400.
12. VanLehn, K. (2011). *Intelligent Tutoring Systems: Past, Present, and Future*. Educational Psychologist, 46(4), 197–221.
13. Binns, R. (2018). *Fairness in Machine Learning: Lessons from Political Philosophy*. FAT/ML Conference.
14. Salovey, P., & Mayer, J. D. (1990). *Emotional Intelligence*. Imagination, Cognition and Personality, 9(3), 185–211.
15. Luckin, R. (2018). *Machine Learning and Human Intelligence*. UCL Institute of Education Press.